

**Bojan Goja**

Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Zadru

## Novi prilozi o drvenim oltarnim palama i skulpturi 17. stoljeća u sjevernoj Dalmaciji

Izvorni znanstveni rad – *Original scientific paper*

Primljen – *Received* 29. 6. 2016.

UDK 726:27-526.6-035.3(497.5-3Dalmacija)“16“

### Sažetak

*U radu se na temelju terenskih i arhivskih istraživanja govori o drvenim oltarnim palama i skulpturi iz 17. stoljeća sačuvanima u Novigradu, na Olibu i u benediktinskom samostanu sv. Kuzme i Damjana na Čokovcu.*

**Ključne riječi:** *drvene oltarne pale, skulptura, Olib, Novigrad, Čokovac, 17. stoljeće.*

Znatan broj drvenih, rezbarenih, polikromiranih, a dijelom i pozlaćenih oltara i nadgradnji (pala) te njima pripadajućih dijelova i skulpture očuvalo se na više mjesta u širem sjevernodalmatinskom prostoru – na otocima (benediktinski samostan na Čokovcu, Dinjiška, Kolan, Kukljica, Molat, Olib, Sali, Silba, Soline, Sutomišćica, Pag, samostan sv. Jeronima u Ugljanu, Veli Rat, Vlačići, Žman), u priobalju (Bibinje, Biograd, Diklo, Kožino, Nin, Pakoštane, Petrčane) te na kopnu i u zaleđu (Novigrad, Pristeg, Ražanac, Rogovo, Rudići, Visočane, Vrana, Vrsi).<sup>1</sup> Iako putovi izrade i nabave ove građe još uvijek nisu dovoljno istraženi, njihovo ishodište u najširem smislu obuhvaća prostor koji se pruža od Venecije kao centra umjetničkih zbivanja pa sve do okolnih manjih i većih gradova u zaleđu i široj regiji gdje su djelovale, dijelom i pod prekoalpskim utjecajima, brojne dobro organizirane radionice vješte u obradi drva.<sup>2</sup> Drveni su se oltari i oltarne pale mogli naručiti i u Dalmaciji gdje je u 17. stoljeću potvrđena aktivnost nekolicine pozlatara (*indoradora*) koji su uz druge specijalizirane majstore za obradu drva mogli direktno ili kao posrednici sudjelovati u njihovoj izradi. Poznato je nekoliko takvih primjera. Venecijanski pozlatar (*indorador*) Pietro Salamone radio je u Zadru tijekom 1609. godine na oltarima Imena Božjeg (Imena Isusova) i sv. Vinka Fererskog u crkvi sv. Dominika koje su dali izraditi pripadnici starih zadarskih rodova Begna i Nassi. Pietro Sandrioli, također *indorador* iz Venecije, tada stanovnik Zadra, 1623. i 1628. godine sudjeluje u izradi drvenih oltarnih pala u

Rabu i Šibeniku.<sup>3</sup> Moguće je da se upravo on, zabilježen kao »mistro Piero da Venetia indorador«, spominje u Zadru i 1625. godine u jednom dokumentu kao svjedok.<sup>4</sup> Battista Arzenti *indorador* iz Venecije, kojega se u novijoj literaturi poistovjećuje sa slikarom Giovannijem Battistom Argentinijem, koji je početkom 17. stoljeća radio za naručitelje iz Dalmacije i Istre, trebao je 1625. godine za zadarsku bratovštinu crkve Gospe od Milosti izraditi, pretpostavlja se drveni, baldahin.<sup>5</sup> Zabilježeno je i da je izvjesni Lorenzo Pauluti, *indorador* iz Šibenika, umro u Zadru 1. studenog 1657. godine gdje biva sahranjen u crkvi sv. Ivana.<sup>6</sup> Poput prije navedenih, i Lorenzo Pauluti je podrijetlom mogao biti majstor iz Venecije ili okolnih manjih umjetničkih središta, koji je privučen poslovnim narudžbama djelovao u dalmatinskim gradovima. U naručivanju umjetnina pa tako i drvenih oltara, uz bratovštine, predstavnike crkve i staroga zadarskoga plemstva sudjeluju i pripadnici imućnijih obitelji koji se u Zadar doseljavaju iz gradova s prostora mletačke Terraferme. Jedni od njih bili su i Lantane, podrijetlom iz Bergama, poslom najprije trgovci, a potom sve više i posjednici, koji tijekom 17. i 18. stoljeća postaju zadarski građani te ninski i zadarski plemići.<sup>7</sup> Tako Marko Antonije Lantana (rođen 1598.) 12. ožujka 1646. godine iz Zadra piše u Veneciju sinu Jeronimu da mu pošalje četiri *miare* zlatnih listića koji su potrebni za pozlatu oltara sv. Eufemije (Prilog, 1). U pismu se spominje i izvjesni *pitor Lorenzetti* kod kojega je trebalo nabaviti sliku.<sup>8</sup> Vjerojatno je to bio oltar u župnoj



1 Drvena pala, glavni oltar, župna crkva Gospe od Ružarija, Ražanac (foto: B. Goja)  
*Wooden altarpiece, main altar, parish church of Our Lady of the Rosary, Ražanac*

crkvi sv. Eufemije u Sutomišćici na otoku Ugljanu nasuprot Zadru gdje su Lantane od početka 17. stoljeća imale posjed i gdje su poslije izgradili lijepi barokni ljetnikovac. Danas u župnoj crkvi u Sutomišćici više nema drvenih oltara pa je sačuvano pismo potvrda da su se i ovdje, kao na drugim lokalitetima od njihovog interesa, članovi obitelji Lantana iskazali u nastojanjima da se, poput njihovog ljetnikovca opremljenog raznim umjetninama, i skromni crkveni interijeri otočnih naselja opreme umjetnički vrijednim inventarom i tako se moderniziraju dajući nove vizualne doživljaje otočnom stanovništvu.<sup>9</sup> Već se iz ovih, iako brojčano nevelikih, arhivskih primjera može naslutiti znatna aktivnost koja je pratila izgradnju drvenih oltara tijekom 17. stoljeća. U zadarskim se dokumentima i u prvoj polovini 18. stoljeća bilježe *indoradori*. Antonio Zampoli javlja se dva puta kao svjedok 1712. godine,<sup>10</sup> a Domenico Sola u nekoliko navrata 1740., 1742. i 1744. godine.<sup>11</sup> Isti se Domenico Sola nešto poslije spominje i kao *pitor* kada je 1757. godine u kapeli Presvetog Sakramenta u crkvi sv. Šime izvodio neke radove u gipsu i druge zadatke.<sup>12</sup> Nazivanje Domenica Sole i slikarom

potvrđuje neke druge u literaturi poznate primjere (Pietro Sandrioli, Jacopo Costantini) kod kojih je zaključeno da su pozlatari mogli izrađivati i slike na platnu.<sup>13</sup> U praksi su poneki od njih, kada je potreba to zahtijevala, očito mogli i izrađivati ukrase i u drugim materijalima poput gipsa, to jest štuka. Iako u drugim dokumentima nije pronađeno da se *indoradori* Pauluti, Zampoli i Sola spominju u vezi s nekim konkretnim radovima, slijedom ranije navedenih primjera možemo vjerovati da su u ove krajeve došli zbog nekoga poslovnog zadatka te da je potražnja za izradom i održavanjem crkvenog namještaja, drvenih oltara i drugih umjetnina izrađenih od drva u Zadru i okolici bila znatna.

Naravno, drvenih oltara, pripadajućih im pala i skulpture, iako sačuvanih fragmentarno, ima mnogo više od rijetkih arhivskih vijesti koje su istraživačima ipak dragocjene pri određivanju vremena nastanka ili autorstva pa se, kada ti podatci nedostaju, povezivanja i razvrstavanja umjetnina u određene tipske grupe može ostvariti tek na temelju komparativnih analiza oltarne arhitekture i skulpture na širem području. Nedavno je u znanstvenoj literaturi analizirana



2 Kip sv. Josipa s Djetetom, glavni oltar, župna crkva Gospe od Ružarija, Ražanac (foto: B. Goja)

*Statue of St Joseph with Child Jesus, high altar, parish church of Our Lady of the Rosary, Ražanac*



3 Kip sv. Andrije Apostola, glavni oltar, župna crkva Gospe od Ružarija, Ražanac (foto: B. Goja)

*Statue of St Andrew the Apostle, high altar, parish church of Our Lady of the Rosary, Ražanac*

nadgradnja glavnog oltara iz župne crkve Gospe od Ružarija u Ražancu. Nadgradnja je datirana nedugo poslije 1682. godine te je uočena sličnost njezine ornamentike i skulpture s onima s nesačuvanog oltara iz crkve sv. Foške u Pomeru, poznatom preko stare fotografije, i skulpturom oltara u crkvi sv. Josipa u Krnici (Istra), pa je predložen i naziv za ovu grupu oltara i pripadajuće skulpture – *ražanačka skupina*.<sup>14</sup> Palu ražanačkog oltara s pripadajućom skulpturom potrebno je i ovdje uvodno analizirati kao kvalitetan poredbeni primjer u proučavanju oltarnih nadgradnji trodijelne konstrukcije tipa slavoluka, ali i zbog novopronađenih arhivskih podataka o izvornom izgledu oltara.

Drvena nadgradnja (pala) glavnog oltara (sl. 1) u župnoj crkvi Gospe od Ružarija u Ražancu podijeljena je četirima stupovima na tri polja u kojima su polukružno zasvođene niše. Središnja niša, s novijim kipom Bogorodice s Djetetom, nešto je šira od bočnih. U lijevoj je bočnoj niši kip sv. Josipa s Djetetom u rukama i štapom (sl. 2). U desnoj niši je kip sveca s knjigom koji predstavlja sv. Andriju Apostola (sl. 3). Oplošja stupova su bogato ukrašena gusto rezbarenim

prepletenim floralnim, hrskavičastim i volutastim motivima, a završavaju korintskim kapitelima. Ispod i iznad niša su rešetkasti ukrasi koji ponavljaju ornamentiku sa stupova, a unutar niša, pri vrhu, rezbareni oblaci. Stupovi su u zoni predele oslonjeni na obrate koje oblikuju visoka postolja ukrašena srolkim kartušama oblikovanim floralnim, hrskavičastim i volutastim motivima, a slično su ukrašeni i međuprostori pod nišama. Grede podijeljeno na arhitrav, ornamentirani friz i istaknuti vijenac, obrće se u osi stupova i nosi složenu atiku koja se sastoji od središnjeg dijela u obliku edikule bogato ukrašene rezbarijama, trokutastih segmenata na rubovima ukrašenim prepletenim viticama i kipova. Edikula je složena od osnovice s postoljima za pilastre i trokutastoga prekinutog zabata u čijem je središtu kip sv. Mihovila u antičkoj vojničkoj odjeći. Unutar edikule je scena Krunidbe Bogorodice. Uz edikulu su na kvadratna postolja postavljeni kipovi koji se mogu prepoznati kao sveci dominikanskog reda – sv. Katarina Sijenska i sv. Dominik. Ta dva kipa, kao i kip sv. Mihovila, razlikuju se od ostale drvene skulpture s oltara i rad su drugog drvorezbara. Na





4 Kip Boga Oca, župna kuća, Olib (foto: B. Goja)  
*Statue of God the Father, rectory, Olib*



5 Kip Bogorodice (sv. Stošija ?), župna kuća, Olib (foto: B. Goja)  
*Statue of Madonna (St Anastasia?), rectory, Olib*

rubovima gređa, nad vanjskim parom stupova, postavljeni su kipovi svetaca odjeveni u duge haljine i plašteve koji u nasuprotnim rukama, lijevi u desnoj a desni u lijevoj, drže knjige otvorenih stranica. Ti kipovi također najvjerojatnije predstavljaju apostole, a rad su istog drvorezbara kao i kipovi iz bočnih niša i kipovi smješteni u edikuli. Svi likovi imaju bliske fizionomije te jednako modelirane plašteve trostruko preklapljenih nabora. Na starijoj crno-bijeloj fotografiji crkvene unutrašnjosti koja se čuva u župnoj crkvi može se raspoznati da su kipovi sv. Katarine Sijenske i sv. Dominika zamijenili mjesta, te da je nadgradnja bila mnogo raskošnija jer je sa strana imala i bočna ornamentirana krila s kipovima svetaca (moguće ona dva svetačka kipa koja u rukama drže knjige, sada na rubovima gređa), a u vrhu baldahin.

Glavni oltar župne crkve u Ražancu podosta je detaljno opisan u vizitaciji ninskog biskupa Ivana VIII. Manole 1710.

godine (Prilog, 2).<sup>15</sup> Zabilježeno je da je oltarna arhitektura izrađena od pozlaćenog drva. U sredini je bio kip Blažene Djevice Marije od Ružarija. Desno od njega je bio kip sv. Josipa, a lijevo kip sv. Andrije Apostola. U gornjoj zoni bila su još četiri svetačka kipa, a u sredini Sveto Trojstvo. Sprijeda je bio baldahin, koji se vidi na spomenutoj crno-bijeloj fotografiji, a pod krovom, na platnu, bili su naslikani mnogi svetački likovi. Dakle, opis oltara u vizitaciji ponešto se razlikuje od izgleda oltara kakav je zabilježen na staroj fotografiji, a bliži je njegovom sadašnjem stanju što navodi na zaključak da su pojedini elementi oltara tijekom stoljeća preslagivani.

Ujedno se može ustvrditi da nadgradnja iz Ražanca nije izoliran, posve rijedak ili slučajan primjer ove skupine i vrste oltara unutar korpusa dalmatinskih oltara. Naime, u kontekstu proučavanja drvenih rezbarenih oltara 17. stoljeća na sjevernodalmatinskom području ražanačka je pala sa svojim



6 Kip sv. Petra, župna kuća, Olib (foto: B. Goja)  
*Statue of St Peter, rectory, Olib*



7 Kip sv. Pavla, župna kuća, Olib (foto: B. Goja)  
*Statue of St Paul, rectory, Olib*

kipovima, osim zbog visoke kvalitete, važna i zbog bliskosti s grupom kipova i drvenom oltarnom palom sačuvanima na otoku Olibu.

Svetački kipovi, vrlo bliski onima s pale u Ražancu (mislim na kipove u bočnim nišama i one sada postavljene na rubovima atike), sačuvani su u župnoj kući u Olibu. Očito je da su obje grupe kipova izrađene prema istim predlošcima. Riječ je o dvama svetačkim muškim kipovima (identificirajmo ih kao sv. Petra i sv. Pavla), kipu svete i kipu Boga Oca.<sup>16</sup> Dopusni lik Boga Oca (sl. 4; 50 × 26 × 17 cm) prikazan raširenih ruku kako izlazi iz oblaka vjerojatno se izvorno nalazio unutar zabata oltara. Lik je proćelav, dugih kovrčavih uvojaka i brade, odjeven u haljinu i dijagonalno prebačen plašt. Kip svete u laganom kontrapostu, koji vjerojatno predstavlja Bogorodicu ili sv. Stošiju (sl. 5; 101 × 41 × 22 cm), odjeven je u dugu haljinu i plašt te ima dugu valoviti kosu koja u

uvojcima pada niz ramena. Ako kip predstavlja Bogorodicu, u ispruženoj desnoj ruci omotanoj u draperiju vjerojatno se nalazio kip malog Krista, a u drugom slučaju mogao je držati svetičine atribute plamenu buktinju ili posudu. Dva muška lika odjevena u naborane haljine i plašteve – prvi (sl. 6; 84 × 35 × 20 cm) ima kratku kovrčavu bradu, uvojak kose na čelu i preko lijeve podlaktice prebačen plašt, a drugi je (sl. 7; 85 × 27 × 14 cm) glave nagnute na desno rame, s dužom kosom i bradom – vjerojatno predstavljaju apostole sv. Petra i sv. Pavla. Stražnje strane kipova su neobrađene, a volumeni njihovih tijela su »plitki« što ukazuje na njihov izvorni smještaj unutar niše na oltarnoj pali. Sva četiri kipa izduženih, blago kontrapostiranih tijela omotanih u draperije okomitih i linearno stiliziranih nabora rad su istog majstora. Likovi imaju izdužene glave visokih čela, širom otvorene vjeđe i izdužen nos. Kosa i brade modelirane su na jednak





8 Drvena oltarna pala, crkva sv. Stošije, Olib (foto: B. Goja)  
*Wooden altarpiece, St Anastasia's church, Olib*

način valovitim uvojcima i kovrčama. Kip svete i kip sv. Petra iznad haljine preko ramena i oko pojasa imaju plašteve karakterističnih trostruko preklopljenih nabora. Taj detalj u oblikovanju draperije na kipu sv. Pavla nedostaje, no po svim drugim obilježjima on pripada ovoj grupi skulptura.

Prije spomenuta drvena pala, o kojoj će u nastavku biti nešto više riječi, čuva se u crkvi sv. Stošije na Olibu. Crkva sv. Stošije na olipskom groblju – koja je do 1899. godine bila župnom crkvom, a posvećena je 1632. godine – imala je do 1865. godine šest drvenih pozlaćenih oltara sa slikama na platnu ili dasci (sv. Marije Magdalene, Uskrsnuća Kristova, Gospe od Ružarija, Gospe od Karmena, jedan bez poznatog titulara i glavni posvećen sv. Stošiji). Za oltar Gospe od Karmena navodi se da je donesen iz Novigrada u ratnom zbjegu pred Osmanlijama. Godine 1866. najprije je glavni oltar zamijenjen novim od kamena, da bi tijekom temeljite obnove crkvene unutrašnjosti 1868. godine bilo uklonjeno i ostalih pet drvenih oltara. U nekadašnjoj staroj crkvi posvećenoj

Uznesenju Blažene Djevice Marije, koja je krajem 19. stoljeća nanovo izgrađena te posvećena 1905. godine i danas služi kao župna crkva, također se nalazio drveni oltar posvećen Sv. Trojstvu.<sup>17</sup> Ostatak toga uistinu impresivnoga drvenog inventara su dvije drvene, rezbarene i oslikane nadgradnje sačuvane u crkvi sv. Stošije na groblju u Olibu.<sup>18</sup> Za ovaj je rad zanimljiva ona drvena oltarna nadgradnja koja svojom trodijelnom podjelom i ornamentikom pokazuje sličnosti, u prvom redu s primjerima iz Ražanca i Pomera.

Drvena nadgradnja (pala) oltara (sl. 8; 246 × 246 × 55 cm) u Olibu podijeljena je četirima stupovima na tri polja u kojima su polukružno zasvođene niše. Središnja niša nešto je šira od bočnih. U vrhu bočnih niša su rezbareni oblaci, a nad njima rešetkasti ukras sastavljen od prepletenih vitica i voluta. Unutarnji par stupova je tordiran i prekriven rezbarenim lisnatim viticama vinove loze i groždem. Stupovi imaju korinthske kapitele. Oplošja vanjskog para stupova ukrašena su prepletenim floralnim i volutastim motivima.



9 Kip Bogorodice, župna crkva Gospe od Ružarija, Ražanac (foto: B. Goja)

*Statue of Madonna, parish church of Our Lady of the Rosary, Ražanac*

U segmentima lukova središnje niše su buketi s plodovima. Stupovi su u zoni predele oslonjeni na obrate koji oblikuju visoka postolja ukrašena krilatim glavicama anđela. Bočne glavice su otučene, pod njima je ukrasni motiv vrpce, a pod glavicama na unutarnjim parom stupova festoni. U međuprostorima je rešetkasti ukras (lijevi nedostaje) sastavljen od floralnih i volutastih motiva. Grede podijeljeno na arhitrav, ornamentirani friz i vijenac, obrće se u osi stupova. Friz je ukrašen hrskavičastim motivima, rozetama i festonima. Nad vijencem se vjerojatno nalazila atika koja danas nedostaje. Krilate glavice anđela srodne su glavi svete koja se čuva u župnoj kući na Olibu i rad su istog majstora ili radionice kojoj se mogu pripisati i prije opisani olipski kipovi koji su mogli biti smješteni u nišama, no nije isključeno da kipovi izvorno pripadaju i nekom drugom, danas nestalom oltaru istih ili sličnih dimenzija, a na kojem su mogli raditi isti majstori.<sup>19</sup> Treba spomenuti i kip Bogorodice koja na lijevoj ruci drži malog Krista (sl. 9; 126 × 65 × 30 cm), a čuva se



10 Glavni oltar u crkvi sv. Katarine, Novigrad, stara fotografija  
*Main altar in St Catherine's church, Novigrad, old photograph*

u župnoj crkvi u Ražancu.<sup>20</sup> Logično je pomisliti da taj kip pripada nekome drugom, danas nestalome ražanačkom oltaru. Kip je izrađen po istom predlošku kao i kip Bogorodice (ili sv. Stošije) iz Oliba. Jednako je modeliran plašt s trostruko preklapljenim naborima. No u oblikovanju lica i draperije pokazuje rustičnije osobine, pa je riječ o nekom drugom manje vještom majstoru, aktivnom možda i unutar iste radionice, u kojoj su različiti drvorezbari mogli raditi prema istim modelima.

Treća oltarna pala o kojoj će biti riječi rastavljena je i u dijelovima sačuvana u Zavičajnoj zbirci u Novigradu kod Zadra. Pala je natpisom datirana u 1676. godinu. Izvorno je bila dio glavnog oltara u novigradskoj crkvi sv. Katarine koja je prema starijim piscima podignuta 1393. godine, a obnovljena 1700. godine. U crkvi su nekada bila tri drvena oltara. Glavni je imao sliku na platnu s prikazom sv. Katarine, drugi sv. Josipa i Bogorodicu, a treći Tri kralja.<sup>21</sup>

Glavni oltar crkve sv. Katarine, zajedno s pripadajućom oltarnom slikom, također je vrlo podrobno opisan u vizitaciji koju je izvršio ninski biskup Ivan VIII. Manola 1710. godine (Prilog, 3).<sup>22</sup> Na temelju pomnog opisa saznajemo da je oltar imao četiri stupa. U središtu je bila slika na platnu s temom Uznesenja Blažene Djevice Marije i likovima sv. Franje i sv.



Katarine Aleksandrijske. Bočno su bili raspoređeni kipovi sv. Stjepana Prvomučenika i sv. Lovre visine jednog lakta (*cubitales*). U sredini je bio postavljen i kip sv. Roka, a na arhitravu kip sv. Jurja koji jaše na konju. Oltar je u crkvi evidentiran 1940. godine te je donijet i natpis na predeli.<sup>23</sup>

Iako su arhitektonski dijelovi, dekorativni elementi i skulpture s ovoga oltara sačuvani u mjesnoj Zavičajnoj zbirci, izgled oltara dok je još uvijek bio cjelovit i postavljen unutar crkve sv. Katarine moguće je rekonstruirati i na temelju stare fotografije (sl. 10).<sup>24</sup> Pod drvenom nadgradnjom oslonjenom na menzu bio je postavljen drveni antependij koji je na crvenom pravokutnom polju uokvirenom zelenom trakom imao neki (svetački?) prikaz. Središnji dio nadgradnje raščlanjen je četirima stupovima na tri polja. Središnji par stupova monumentalnijih je dimenzija i oslonjen na visoka postolja podignuta nad menzom. Prednjice postolja ukrašene su izrezbarenim glavicama anđela. Oba para stupova imaju korintske kapitele i bogato su ukrašeni. Gornje dvije trećine površine tijela unutarnjeg para prekrivene su gusto rezbarenim floralnim, hrskavičastim i volutastim motivima, a donju trećinu odijeljenu prstenom prekriva jednaki gusti ornament unutar kojega je izrezbarena po jedna glavica anđela. Gornje dvije trećine vanjskog para su rebraste, a donja, također odvojena prstenom, glatka je i bez ukrasa. Sva četiri stupa u gornjem su dijelu obojana crvenom, a u donjem plavom bojom. U sredini retabla je polukružno zasvođeni okvir za sliku s prikazom Uznesenja Blažene Djevice Marije sa sv. Franjom i sv. Katarinom Aleksandrijskom.<sup>25</sup> Nad lukom, u sredini i na uglovima, aplicirane su tri krilate anđeoske glave. Pod slikom, između postolja ukrašenoga prepletnim floralnim motivima, nalazilo se uokvireno polje s natpisom: »OVA OPERA BI VCIGNENA POT GOVERNO GO: DON GIVRIA SINOVC(C)HA LITA 1676 M(ISECA) IVL(A) 17« što znači da je retabl podignut za župnikovanja don Jure Sinovčića, svećenika lokalnoga roda, pa se može kazati da je oltar bez sumnje naručen upravo za Novigrad. Natpis je dragocjen jer su drveni oltari ili pripadajuće im pale rijetko datirani, pa je novigradski važna spona u određivanju vremena nastanka i razvoja drvenih oltara, a zapisana godina pobliže određuje i vrijeme izrade slike. Bočne niše manjih dimenzija namijenjene smještaju kipova podupiru konzole ukrašene biljnim, hrskavičastim i volutastim motivima. U lijevoj je bio kip sv. Lovre, a u desnoj kip sv. Stjepana. Na vanjskim stranama postavljena su izrezbarena krila opet sastavljena od istih motiva. Središnji i nešto niži bočni dijelovi nadgradnje zaključeni su gređem pravilne trostruke podjele koji se obrće u osi stupova. Na spomenutoj fotografiji nad bočnim nišama bili su postavljeni kipovi anđela, dok je u vrhu bila skulptura sv. Jurja na konju. Nad vijencem središnjeg dijela mogla je biti postavljena i atika koja se čuva u zbirci, a ukrašena je istom ornamentikom. Kip sv. Roka koji se opisuje u vizitaciji mogao je biti postavljen i na menzu. U mjesnoj zbirci sačuvani su i kipovi sv. Stjepana (61 × 31 × 16 cm) i sv. Lovre (60 × 30 × 15 cm), ljupkih lica, lagano izvijenih tijela i razigranih draperija, kao i skulptura sv. Jurja koji jaše na konju i kopljem probada zmaja (61 × 49 × 25 cm), koji su bili postavljeni na glavnom oltaru crkve sv. Katarine. Kipovi sv. Stjepana i sv. Lovre rad su istog majstora



11 Drvena oltarna pala, samostan sv. Kuzme i Damjana, Čokovac (foto: B. Goja)

Wooden altarpiece, monastery of St Cosmas and Damian, Čokovac

koji, premda oba kipa radi po istom modelu, svoju vještinu iskazuje u različitom oblikovanju lica i frizura likova. Drugi, neznani i manje vješti majstor izradio je kip sv. Jurja, krute fizionomije i otežalog tijela; iako ga je prikazao u jahaćoj pozi na propetom konju, nije sasvim uspio u izražavanju potrebne dinamike radnje koju zahtijeva ova figura.

Osim bliskosti ražanačke i olipske skulpture, na oltarnim nadgradnjama u Ražancu, Pomeru, Olibu i Novigradu ponavlja se trodijelna konstrukcija s tri niše u središnjem dijelu. Prva tri gotovo su identična (jedina je razlika u tordiranim stupovima koji su upotrijebljeni na olipskom primjerku) te se može pomišljati da su rađeni prema istim predlošcima. Na svim je primjercima bliska i usitnjena ornamentika sastavljena od biljnih, hrskavičastih i volutastih motiva, a novigradski primjer ima volutna krila gotovo identična onome u Pomeru.

U izradi arhitekture oltara, ukrasnih rezbarija i kipova moralo je sudjelovati više majstora, a tipološke i stilske odlike arhitektonskog dijela obloženoga usitnjenom i obilatom dekoracijom te skulptorske opreme govore da autore ražanačke,



olipske i novigradske drvene pale treba tražiti među drvo-rezbarima i graditeljima drvenih oltara s prostora sadašnje sjeverozapadne Italije, to jest iz područja širega mletačkog zaleđa. Od Veneta do Furlanije u 17. stoljeću takve oltare, na susretu venecijanske klasične tradicije i sjevernjačkih utjecaja, proizvode brojne radionice i majstori s kojima analizirani dalmatinski primjeri pokazuju mnoge srodnosti.<sup>26</sup> Te su radionice u izradi pala i kipova očito koristile i iste modele. Na temelju iznesenih usporedbi i obavljenih analiza i olipska se oltarna nadgradnja i pripadajuća skulptura mogu datirati u sredinu druge polovine 17. stoljeća, a svakako prije 1710. godine, te su zajedno s novigradskom oltarnom nadgradnjom, datiranom u 1676. godinu, vrijedan doprinos u proučavanju istovrsnih baroknih drvenih oltara na dalmatinskom području i čine dobro polazište za daljnja istraživanja ove teme.

U benediktinskom samostanu sv. Kuzme i Damjana na Čokovcu čuva se još jedna drvena oltarna pala (sl. 11) koja nije bila spomenuta u prijašnjim tekstovima, koji su se bavili istraživanjima dalmatinskih drvenih oltara, a što svakako zaslužuje zbog svoje kvalitete i vremena nastanka.<sup>27</sup> Rijetke arhivske vijesti o samostanskom inventaru otkrivaju da je u crkvi 1636. godine zabilježeno drveno pozlaćeno svetohranište na glavnom oltaru. Svetohranište je bilo staro i u lošem stanju i trebalo je novu pozlatu. Uz glavni sa svetohraništem, opisana su još tri, bez sumnje, redom drvena oltara. Na dva od četiri oltara bile su izložene slike koje su tada bile vrjednovane kao stare i toliko oštećene da se na njima nisu raspoznavali likovi. U četvrtom oltaru bile su čuvane relikvije jer za njih nije bilo drugoga odgovarajućeg mjesta (Prilog, 4).<sup>28</sup> Drvena rezbarena i polikromirana pala (287 × 172 × 37 cm) sačuvana u samo-

stanu mogla je pripadati jednom od četiriju opisanih oltara. Pala ima oblik klasične edikule s parom kaneliranih stupova s korintskim kapitelima. Stupovi su u zoni predele oslonjeni na obrate koji oblikuju visoka postolja. Nad kapitelima je tra-beacija klasične podjele sastavljena od arhitrava, jastučastog friza ornamentiranog rozetama i vijenca. Stupovi imaju pripadajuće kanelirane pilastre s korintskim polukapitelima. U vrhu trokutastog zabata su dvije sučeljene prelomljene volute, a u nutarnjem polju ukrašenom naslikanim zvjezdicama rozeta. Podgled skošenih stranica zabata ukrašen je izduženim prepletenim kartušama koje su oblikovane volutama. Okvir za sliku višestruko je profiliran i ornamentiran, na početku luka ima istaknute elemente greda i imposte, a u vrhu luka kaneliranu volutu. U trokutnim poljima unutar profiliranih trokutastih okvira upisane su rozete. Predela je ispunjena izduženim prepletenim kartušama koje su oblikovane volutama poput onih na podgledu stranica zabata, ali ponešto masivnije forme. U središnjoj je kartuši bio natpis koji je iz nekog razloga nažalost gotovo u cijelosti oštećen i stoga nečitljiv. Na oltaru nema bočnih volutnih krila ni figuralne skulpture.<sup>29</sup> Po svim opisanim tipološkim i stilskim odlikama drvenu oltarnu palu u benediktinskom samostanu na Čokovcu opravdano je datirati u prva desetljeća 17. stoljeća te se može zaključiti da je nastala prije opisa crkvenog inventara iz 1636. godine. Klasičnom arhitektonskom formom, izostankom sitno rezbarene dekoracije i odsustvom težnje za dekorativnošću i gomilanjem ukrasa udaljava se od prije opisanih oltarnih pala (Ražanac, Novigrad, Olib) i poput većine poznatih dalmatinskih primjera može se uvrstiti u dosad istraženi korpus *sećentističkih* drvenih oltara s izrazitim odlikama venecijanskoga stilskoga govora.<sup>30</sup>

## Prilog

### 1.

Pismo Marka Antonija Lantane datirano 12. ožujka 1646. godine upućeno iz Zadra sinu Jeronimu u Veneciju u kojem se spominje pozlata oltara sv. Eufemije u Sutomišćici i slikar Lorenzetti

*Carissimo figliolo*

*Gieri con fregata Catarina straordinaria ti 'o scritto in longo e inuiato che prego all signor Mutti e ti 'o inuiato la coppia della riceputa dell Illustrissimo signor Capitano dell Golfo Bernardi con una lettera che mi scriue di auer datto comission à un tal signor Simon Nardi sta à San Barnaba che scortar il nostro danaro come in detta uederai che procurerai perua del detto Mutti di auerla ora la presente saro per acompagnar una scatola di gielatina dell signor medico che procurarai di haver la e farla cappitar a chi comandà stagion desiderio sapper dati qualche cosa di nouo non auendo mai auto altro che la noua della tuo ariuo, per ueda doue a messo quall poco di danaro e robba e si debbi inuiar il scrignetto con li argenti che o preparato se sara nessessario ol meterli in Zecha per mio gouerno. Mai sia hauto noua da Bergamo ne danaro dall signor Casalin Rotta che percio li scriuo in questo proposito lo cluzo che*

*procurerai di farla cappitar sicura, che perauanti scritto piu in longo non ti diro altro solo salutarti caramente da parte di tutti.*

*Zara li 12 marzo 1646.*

*Tuo padre amorevole.*

*Mi aueuo scordato dirti che mandi quatro miara d'oro batusdo per indorar l'altar di Santa Eufemia di quello luongazo e ueder se il pitor Lorenzetti abbi fornito la pala farsella dar e mandarla e dirli da mia parte che ti facci auer numero 30 coppetti d'oro e numero 20 d'argiento di quelli mi mando l'altro giorno per Ingignero salutandolo in mio nome.*

*Marc' Antonio Lantana*

(DAZD, 359 – Obitelj Lantana, kutija 2, Sign. 11, fol. 10)

### 2.

Opis glavnog oltara u župnoj crkvi Gospe od Ružarija u Ražancu iz 1710. godine

*...In eodem altari videlicet Maiori est Architettura lignea deaurata, in medio cuius est Statua Beatae Virginis de Rosario quae est Titularis Parochiae à latere dextro statua Sancti Ioseph ed à Sinistro Sancti Andreae Apostoli; In ordine superiori Altaris sunt aliae quatuor statuae Sanctorum, et in medio Sanctissima*

*Trinitas, et pro Baldachino eiusdem Altaris sub tecto sunt plurimae imagines Sanctorum in tella depictae...*

(AZDN, Vizitacije, kutija 1, biskup Ivan VIII. Manola, 1710. godina, fol. 38v)

### 3.

Opis glavnog oltara u crkvi sv. Katarine u Novigradu iz 1710. godine

*Illustrissimus dominus episcopus se contulit ad visitandam Ecclesiam Sancte Catharinae extra muros (...) postea visitavit Altare Maius in quo est Architectura cum quatuor columnis, in medio Icon in tella cum Imagine Beatae Virginis Assumptae, Sancti Francisci et Sanctae Catharinae Martires à latere destro et sinistro duae statucae cubitales una Sancti Steffani Protomartiris, et Altera Sancti Laurentis. Tertio in medio Sancti Rochi et in Architrave Sanctus Georgius sedens in equo...*

(AZDN, Ninska biskupija, Vizitacije, kutija 1, biskup Ivan VIII. Manola, 1710. godina, fol. 59)

### 4.

Prijepisi izvještaja o potrebama i stanju inventara, crkve i samostana sv. Kuzme i Damjana na Čokovcu koji su u stu-

denom 1636. godine na zahtjev zadarskog kapetana i vicekneza Lorenza Dolfina sastavili don Thomaso Naicinovich, mansonar crkve sv. Šime u Zadru, i Marcantonio Alberti, *publico proto alle fabbriche di Zara*. Donose se dijelovi teksta koji opisuju oltare u crkvi.

(...)

*Nella Chiesa*

*Il tabernacolo ch' è sopra l' altar maggiore ricerca d'esser indorato per esser vecchio et smaritoli l'oro...*

*Il secondo altare ha bisogno di una pala nuoua poiche quella che ui è per sua antichità et vechiezza si è consumata tutta che ne anco si conoscono l'imagini che sono in quella.*

(...)

*Il terzo altare hà similmente bisogno che li sij mutate la palla per esser li la sua tutta vecchissima, et fruada.*

(...)

*Il quarto altare doue si riponeranno le relequie quali sin hora non hanno havuto il luogo proprio.*

(...)

(DAZD, 337 – Benediktinski samostan sv. Kuzme i Damjana na Čokovcu, kut. 1, fol. 255–269)

## Bilješke

1 Kratak pregled jednog dijela ovdje navedenih drvenih baroknih oltara na području Zadarske nadbiskupije vidjeti u: IVO PETRICIOLI, Vrijeme baroka, u: TOMISLAV RAUKAR – IVO PETRICIOLI – FRANJO ŠVELEC – ŠIME PERIČIĆ, *Prošlost Zadra – knjiga III: Zadar pod mletačkom upravom 1409.–1797.*, (ur.) Dinko Foretić i Ivo Petricioli, Zadar, 1987., 533–564, 553; RADOSLAV TOMIĆ, Umjetnička baština Zadarske nadbiskupije – Kiparstvo II, Od XVI. do XX. stoljeća, Zadar, 2008. Osim navedenih lokaliteta, više primjeraka drvene skulpture iz crkava s područja Zadarske nadbiskupije čuva se i u depou Stalne izložbe crkvene umjetnosti u Zadru.

2 Za opći pregled ove teme, oltara, majstora i radionica iz mletačkog zaleđa, posebno onih belunskih i feltrinskih, vidjeti: GIULIANA ERICANI, *La scultura lignea del seicento nel Veneto*, u: *Scultura lignea barocca nel Veneto*, (ur.) Anna Maria Spiazzi, Milano, 1997., 9–105.

3 BOJAN GOJA, Pietro Sandrioli *indorador* iz Venecije i drvene oltarne pale u Rabu i Šibeniku, u: *Ars Adriatica*, 3 (2013.), 159–174.

4 Državni arhiv u Zadru (dalje: DAZD), 31 – Bilježnici Zadra (dalje: 31), Zuanne Braicich (1621.–1645.), B. X, F. X, Procure

(1623.–1629.), Prot. 5, nepaginirano, dokument od 14. prosinca 1625. godine.

5 BOJAN GOJA, Novi prilozi o baroknom slikarstvu u Zadru, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 38 (2014.), 133–150, 133–134.

6 Arhiv Zadarske nadbiskupije (dalje: AZDN), 43, Zbirka matičnih knjiga, Zadar – Sv. Stošija, Knjiga umrlih, OBITUUM III, (1651.–1667.), fol. 29v.

»Adi primo Novembre 1657. Obito di mistro Lorenzo Pauluti Indorador da Sebenico sepolto nella Chiesa di San Zuanne.«

7 JOSIP CELIĆ, Zadarski plemstvo i građanstvo početkom francuske uprave u Dalmaciji, u: *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 56 (2014.), 181–210, 192–193.

8 DAZD, 359 – Obitelj Lantana, kutija 2, Sign. 11, fol. 10. Pismo kao zgodnu ilustraciju dalmatinske svakodnevice 17. stoljeća koja se odvijala između Zadra i Venecije objavljujem u cijelosti. Iako je pismo datirano u 1646. godinu, može se pomišljati da je *pitor Lorenzetti* u stvari venecijanski slikar Zambattista Lorenzetti koji se u Veneciji spominje između 1622. i 1641. godine. Usp. ELENA FAVARO, *L'arte dei pittori in Venezia e i suoi statuti*, Università



di Padova, Pubblicazioni della Facoltà di Lettere e Filosofia, 55, Firenze, 1975., 154, 161, 163, 165, 176.

9

RADOSLAV TOMIĆ, Antonio Servi, u: *Sveto i profano, slikarstvo talijanskog baroka u Hrvatskoj*, katalog izložbe, (ur.) Radoslav Tomić – Danijela Marković, Galerija Klovičevi dvori, Zagreb, 16. travnja – 2. kolovoza 2015., 225–227; BOJAN GOJA, Prilozi venecijanskoj baroknoj oltaristici i kiparstvu u Dalmaciji i na Kvarneru: Marco Torresini i Carlo Tagliapietra, u: *Peristil*, 58 (2015.), 65–76, 65.

10

DAZD, 31, Francesco Bonicelli (1707.–1746.), B. I, F. I, Prot. n. 6, fol. 38v. i fol. 48, dokumenti od 23. travnja i 1. rujna 1712. godine.

11

DAZD, 31, Francesco Bonicelli (1707.–1746.), B. III, F. V, Prot. n. 40, fol. 38, dokument od 22. travnja 1740. godine i fol. 44, dokument od 28. travnja 1740. godine; Francesco Bonicelli (1707.–1746.), B. III, F. V, Prot. n. 43, fol. 25v., dokument od 7. srpnja 1742. godine; Francesco Bonicelli (1707.–1746.), B. III, F. V, Prot. n. 44, fol. 37 i fol. 37v., dokumenti od 25. veljače 1744. godine.

12

Arhiv župe sv. Šime u Zadru, Knjiga računa – Santissimo Sacramento, fol. 79. »Adi 13. Genaro 1757 Zara. (...) In far dar il zesso alla detta Capella et altro pagati à Domenico Solla pitor Lire 60–.«

13

BOJAN GOJA (bilj. 3), 159–174.

14

VLASTA ZAJEC, Studije o drvenim oltarima i skulpturi 17. stoljeća u Istri, Zagreb, 2014., 145–150.

15

AZDN, Vizitacije, kutija 1, biskup Ivan VIII Manola, 1710. godina, fol. 38v.

16

Od drvene skulpture u župnoj kući na Olibu uz ove kipove čuva se i drveno svetojstanište te kip sv. Šimuna (68 × 28 × 26 cm) koji u naručju nosi malog Krista. Ove se umjetnine stilski razlikuju od ostale skulpture, pa o njima u daljnjem tekstu neće biti riječi. Svi kipovi i svetojstanište izrađeni su od rezbarenog drva, polikromirani i pozlaćeni. Navedeni drveni kipovi i svetojstanište, sada smješteni u župnoj kući, nesumnjivo su bili dijelovi nekoga od navedenih oltara i ostatak su nekad bogatog inventara drvenih oltara i pripadajuće skulpture iz olipskih crkava. Na navedenim drvenim kipovima i svetojstaništu provedeni su zaštitni radovi financirani sredstvima Ministarstva kulture u sklopu Programa zaštite na pokretnim kulturnim dobrima u 2011. godini. Radove je izvela Anna Kostov, dipl. restaurator-konzervator (»Atelier Kostov«).

17

CARLO FEDERICO BIANCHI, Zara cristiana, Vol. II, Zara, 1879. (1880.), 47–48; VINKO PULIŠIĆ, Olib ukratko i priprosto. Sastavio jedan stari domorodac, Preko, 1929., 6–9.

18

Na drugoj olipskoj pali izložena je slika s prikazom Bogorodice s Djetetom koju krune anđeli i likovima nepoznatog sveca s knjigom (evangelist?) i sv. Antuna Padovanskog. Oblikovan poput edikule, ima jedan par kaneliranih stupova i glavicu anđela u vrhu polukružnog okvira za sliku.

19

Visina središnje niše iznosi 126 cm, a širina 72 cm. Visina bočnih niša je 119 cm, a širina 36 cm.

20

U ražanačkoj župnoj crkvi u niši na bočnom zidu čuva se i skulptura Bogorodice s mrtvim Kristom na krilu koja je mogla pripadati nekadašnjem drvenom oltaru Bogorodice Žalosne. U vizitaciji biskupa Ivana VIII. Manole uz glavni i ostale oltare spominje se i »Altare Beatae Virginis de Misericordia in quo est statua eiusdem cum Christo in sinu à dextris statua Sancti Stephani Protomartiris à sinistris Sancti Antonii de Padoa. Architectura Altaris lignea cum columnis partim deaureatis partim depictis...«. AZDN, Vizitacije, kutija 1, biskup Ivan VIII. Manola, 1710. godina, fol. 39v.

21

CARLO FEDERICO BIANCHI (bilj. 17), 293.

22

AZDN, Ninska biskupija, Vizitacije, kutija 1, biskup Giovanni Manola, 1710. godina, fol. 59.

23

ROMAN JELIĆ, Novigrad nekad i sad, u: *Hrvatski glasnik*, Br. 40, God. III, Split, 17. veljače 1940., 12.

24

Fotografiju oltara ustupio mi je Jadran Anzulović, voditelj Zavičajne zbirke u Novigradu, na čemu mu iskreno zahvaljujem.

25

Slika se čuva u Zavičajnoj zbirci u Novigradu.

26

Za opći pregled ove teme, oltara, majstora i radionica vidjeti: GIULIANA ERICANI (bilj. 2), 9–105. Za razliku od mnogih neznanih majstora, ali i onih poznatih kojima su posvećene tek pojedinačne studije iscrpno je istražena radionica sa sjedištem u Cenedi kod Pordenonea u kojoj su tijekom 17. stoljeća djelovala braća Giambattista i Andrea Ghirlanduzzi. DAVIDE MANZATO – ROBERTO MENEGHETTI, I Ghirlanduzzi: raccolta delle opere di una bottega d'intagliatori cenedesi nel Seicento, Vittorio Veneto (Treviso), 2005.

27

Ivan Ostojić tek bilježi da samostanska crkva ima tri oltara ne navodeći materijal od kojega su bili izrađeni. Usp. IVAN OSTOJIĆ, Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima: Sv. II – Benediktinci u Dalmaciji, Split, 1964., 233. No nema sumnje da je bila riječ o drvu. Naime, dva drvena oltara, iako slabo vidljiva, dokumentirana su na fotografijama crkvene unutrašnjosti koje se čuvaju u fototeci Konzervatorskog odjela u Zadru (fotografije 3696/905c i 4902/1347b).

28

DAZD, 337 – Benediktinski samostan sv. Kuzme i Damjana na Čokovcu, kut. 1, fol. 255–269.

29

U crkvi su izložene i dvije poluležeće drvene figure anđela koje izvorno pripadaju zabatu nekog oltara.

30

Za dalmatinske drvene oltare i pale 17. stoljeća ovoga tipa vidjeti: DANIEL PREMERL, Drveni oltari 17. stoljeća u Dalmaciji, doktorska disertacija, Zagreb, 2008.

## Summary

Bojan Goja

# New Insights on the Seventeenth-Century Wooden Altarpieces and Sculpture in Northern Dalmatia

This paper brings new insights on gilders (*indoradori*) and the seventeenth-century wooden altarpieces and sculpture preserved in Novigrad near Zadar, the island of Olib, and the Benedictine monastery of St Cosmas and Damian in Čokovac on the island of Pašman, on the basis of recent field and archival research.

Earlier investigations have established that there were several gilders active in Dalmatia during the seventeenth century who may have participated in the production of wooden altars together with other specialized masters working in wood: Pietro Salamone, Pietro Sandrioli, and Giovanni Battista Argenti. Zadar's documents from the seventeenth and the first half of the eighteenth century mention additional *indoradori*: Lorenzo Pauluti, Antonio Zampoli, and Domenico Sola.

Recently, scholars have analysed the superstructure of the main altar at the parish church of Our Lady of the Rosary in Ražanac near Zadar. It has been dated to a period soon after 1682, and similarities have been observed between its ornaments and sculpture, and those from an unpreserved altar from St Fosca's church in Pomer and the altar of St Joseph's church in Krnica (Istria), which has resulted in a specific name for this group of altars and their sculpture: the *Ražanac Group*. The main altar of the parish church in Ražanac is also described in considerable detail in the visitation records of Ivan VIII Manola, bishop of Nin (1710). Besides its high quality, the Ražanac altar is important for its analogies with the group of statues and a wooden altarpiece preserved on the island of Olib. Statues identical to those from the Ražanac altar (those in the side niches and those now placed on the edges of the altar attic) are preserved at the Olib rectory. They include two male saints (who may be identified as St Peter and Paul), Madonna (or St Anastasia), and God the Father. Their unformed rear sides and the "shallow" volumes of their bodies indicate that they originally stood in altar niches. All four statues have elongated, slightly counterbalanced bodies wrapped in drapery with vertical and linear, stylized folds and reveal the hand of the same master. The female saints and St Peter wear mantles over their gowns and around the waist, with characteristic triple folds similar to those of the Ražanac statues. St Paul lacks this detail in his drapery, but fits the same sculpture group in all his other features.

The wooden superstructure of the Olib altarpiece is preserved at St Anastasia's church on the same island. The columns in the predella, resting on projections that create high pediments, are decorated with winged heads of putti identical to that of Madonna (or St Anastasia) preserved at the rectory of Olib and may be attributed to the same master or workshop as the other abovementioned statues from the island. One should also mention a statue of Madonna holding the infant Jesus in her left arm, preserved at the parish church of Ražanac. The statue follows the same model as the Madonna (or St Anastasia) from Olib. However, her facial features are more rustic and the author is not inclined to consider the statue as work of the same master, although they may have been produced by the same workshop, in which different woodcarvers worked according to the same templates.

The third altarpiece considered here is partly preserved in the Regional Collection of Novigrad near Zadar. It was originally part of the main altar in St Catherine's church in Novigrad. The altarpiece is dated to 1676 by an inscription, which is precious because wooden altars rarely bear a date, and makes the Novigrad altar an important link in determining the date and evolution of wooden altars in general.

The main altar in St Catherine's church and its painting are likewise described in detail in the visitation records of Ivan VIII Manola, bishop of Nin (1710). Besides the analogies between the sculptures of Ražanac and Olib, the superstructures in Ražanac, Pomer, Olib, and Novigrad repeat the same tripartite construction with three niches in the central segment. The first three are almost identical (the only difference being in the twisted columns used in Olib), which makes it probable that the masters used the same templates. All four examples are decorated with the same minute ornaments consisting of vegetal, cartilage, and volute motifs, and the one in Novigrad features volute wings that are almost identical to those of Pomer.

Several masters must have participated in the production of these altars in terms of architecture, decorative carving, and sculpture. The typological and stylistic features of their architectural segments, with their minute and lavish ornamentation and sculptural furnishing, allow for the conclusion that the altarpieces of Ražanac, Olib, and Novigrad were probably produced by the woodcarvers and builders of wooden altarpieces from the area of today's north-western Italy, that is, from the wider Venetian hinterland (Veneto and Friuli), where such altars were produced in the seventeenth century by numerous workshops and masters working at the intersection of classical Venetian tradition and northern influences. The analysed Dalmatian examples show many similarities with this type of altars, and the abovementioned comparisons and analyses allow us to date both the superstructure and the sculpture of Olib to the mid-second half of the seventeenth century. Along with the altar of Novigrad, dated to 1676, these examples offer a valuable contribution to our knowledge of baroque wooden altars of this type in Dalmatia.

The Benedictine monastery of St Cosmas and Damian in Čokovac preserves yet another important altarpiece. Its monastic inventory mentions a gilded wooden tabernacle at the main altar of the church in 1636, as well as three more altars, probably wooden. The altarpiece has the form of an edicule with a pair of canellated columns with Corinthian capitals. Typological and stylistic features allow us to date this altarpiece to the first two decades of the seventeenth century, and to conclude that it was made before the church inventory of 1636. Its classical architecture and the lack of minutely carved decoration or aspiration to lavish ornamentation detach it from the previously described altarpieces (Ražanac, Novigrad, Olib) and bring it closer, same as most Dalmatian cases, to the investigated corpus of Seicento wooden altars with outspoken features of the Venetian style.

**Key words:** wooden altarpieces, Novigrad, Olib, Čokovac, seventeenth century